

Nurullah Ataç'ın Çevirilerdeki Dil Tutumu

Nevzat GÖZAYDIN

Nurullah Ataç'ın dergi ve gazete yazılarının çoğu çeviri üzerine değildir. Türkçe ile ilgisinin ağırlık noktası, söz varlığının yabancı etkilerden uzak tutulmasıyla yakından ilgilidir. Türkçesi varken yabancı, ister doğu ister batı kökenli olsun, sözlerin kullanılmasını şiddetle reddeder ve Türkçelerini nasıl kullanılmalı gerektiğini de göstererek belirtir. Divan edebiyatını da, en eski yazılı kaynakları da iyi bilir. Kendisinin öz Türkçe dediği sözlerin yaygınlaşması için sürekli bir çaba içinde olmuştur.

Ataç'ın çeviri edebiyatımıza da katkıları büyük olmuştur, Özellikle zamanın Maarif Vekaleti bünyesinde yayın hayatına çıkan "Dünya Edebiyatından Tercüme" dizisinde yirmiye yakın çevirisi yayımlanmıştır. Fransızcadan yaptığı çevirilerin birçoğu tiyatro eseridir. Burada tiyatro dilinin günlük konuşma dilinden uzak kalmaması gerektiğini iyi bilen Ataç, bu türdeki yayınlarında halkın diline çok daha yakındır. Rollerini oynayan sanatçıların konuşmalarda öz Türkçe sözleri kullanarak anlaşılabilir duruma düşmelerini istemez. Sahnedeki oyuncunun bu yolla seyirciden kopmasına gönlü elvermez. Kısa bir tiyatro eseri olan *Kardeşler*¹'in bazı sayfalarından seçtiğim şu ibareler düşüncemizi destekler niteliktedir:

– Senin oğlana gelince, *aklın* varsa bırak, o da yaşına göre eğlenin yoksa *keyfini* sürmek için senin öbür *dünyayı* boylamana *dua* eder. O zaman süreceği *zevk* de yaşına hiç uygun olmaz, (-s. 8)

– Sen *özür* dilemeye kalkar, bu ettiklerinden *pişman* olduğunu söylersin.(11)

– Benim gibi *hür* bir adamı... (13)

– Gençlerin başına *belâ*, *dinsiz imansız*... (13)

– Delikanlıların *zorbalığına* ses çıkarmamalı. (13)

– Sen *rahatına* bak, ben onu *razı* ederim, bir *şikâyeti* olmaz. (15)

– Ben *nankör* adam değilim. (17)

– Sizin için *hayat* kolay, siz *zengin*, *bahtiyar* insanlarsınız. (33)

– *Sevdasına* düşmüş... (41)

1 bk. *Terentius Kardeşler* (Adelphil). Bu eser Nurullah Ataç tarafından tercüme edilmiştir. *Dünya Edebiyatından Tercüme*, Lâtin Klasikleri: 3, İstanbul 1958, ikinci baskı, Maarif Basımevi, 67 s.

- Her şeydan kötü *mânâ* çıkarırlar. (42)
- Bir *bedbaht* gibi başlıyorum titremeğe. (43)
- Çapkınlıkla *mahvolmuş* bir delikanlı... (52)
- Bunu kendine *şeref* bil. (55)
- *Kusurlarına* göz yummak yeterse... (59)
- Görmeli *mükâfatını*... (65)

Nurullah Ataç tiyatro eserlerinin dışında romanlar da çevirmiştir. Yazımızı hazırlamak üzere nispeten az olduğu için onun Latin Amerika Klasikleri: 1 numarada yayımlanan, İspanyol yazar Enrique Larreta'nın *Don Ramiro* başlıklı kitabını dikkatle okuyup taradım. Zaman fazla olsaydı diğer eserlerini de tarayabilirdim. Amacım Ataç'ın romanlarında da, tiyatrodaki olduğu gibi günlük dili kullanıp kullanmadığı idi. Ancak TDK-*Türkçe Sözlük* içinde bulunmayan veya var olup da başka anlamlar taşıyan yeni sözcükleri kullandığını gördüm. Türkçenin geniş söz varlığına katkı olacağına inandığım bu otuz sözcük ve açıklamaları aşağıda veriyorum. Böylece Ataç'ın çevirilerinde tiyatro dilinde farklı, roman dilinde farklı yollar izlediği kolayca anlaşılacaktır. (Eserdeki sayfa numaraları ayrıca içinde eklenmiştir.)

artene: Bir denizcilik terimi olan bu sözün gemilerdeki araçlardan biri olduğunu sanırım: “Kargaşılığı, Osmanlı donanması birden bire görününce hristiyan gemilerinin kaçmasını anlattı. Kimi gitmiş, kuma oturmuş; kimi çabuk kaçayım derken artelerini kırmış.” (9)

ayrıcalık: Bu sözcük Ataç dipnotta ‘imtiyaz’ olarak verir. Sadece bir iki sözcük böyle dipnotlarla açıkladığına göre bunların yerleşmesini ister. (183)

bağışıklık: Aynı şekilde bir dipnotla ‘muafiyet’ açıklaması var. (185)

bağlaşık: Bu söz TDK-*TS*'de yer alıyor, ancak örnek cümle yok: “Şeytanla bağlaşık o heriflerden hristiyanların kurtulduğunu ne zaman göreceğiz?” (10)

bezek donak: Bu ikileme TDK-*TS*'de yok. ‘Süslü püslü’ gibi bir anlama geliyor: “Kurumuş renkler; bir keşiş gönlü gibi bezeğe donağa yabancı, yalın, sert bir toprak. (3)

Aynı ikilemenin başka bir türünü de şöyle verir: “Doğu âleminin bezeklerine, donaklarına bürünmüş... hayaller göstererek aklını çelmeğe çalışırdı. (67)

çörçöp: Bizim ‘çerçöp’ olarak bildiğimizi Ataç bu biçimi ile kullanmış: “Ufak tefek bir adamdı, yüzü sapsarı idi, sanki çörçöpten yapılmıştı. (17)

dalınç: Anlamının ‘istiğrak’ olması muhtemel bu söz şöyle geçiyor: “Hiçbir tılsım başvurmadan, afsunlar okumadan, sadece bir dalınç içinde, vecdin en yüksek ülkelerine erivermişti. (137)

değre: Bunu birkaç yerde ‘daire’ karşılığında kullanan Ataç'ın cümlesi şöyle: “Büyük, tek parça taşlardan örülmüş üst-eşik, yarı değre biçiminde idi. (14)

dölcel: “Mahallesinde bütün şehirdekinden daha çok bir gürültü, bir canlılık vardı. Irkın dölcellliği havaya, güneşe serilirdi sanki... Evlerin kapısından pis sokağa bir sürü çıplak çocuk fırlardı.” (109/110). Buradaki anlamı metinden anladığımız kadarıyla ‘çok çocuk yapan, dölü bol, geniş’ olmak gerekir.

görü: Ancak ‘öngörü’ içinde bulunan bu sözün örneği şudur: “Köhne konağın o hiç değişmez görüşünden bezmiş gözleri için dünyaya yeniden açılma gibi bir şeydi bu. (30) Bu söz *TS*’de üç anlamlı ama, bu anlam hiç yok. Burada ‘manzara, görünüş’ gibi bir anlam taşımakta...”

içi: Avda köpekleri yöneten; onları, bakarak ava hazırlayan anlamına gelen bir’ meslek adıdır: “Köpekler saliverilince hayvana yetiştir, durdurdular, içiler de o enli çitin arasından bir yol bulmağa uğraşiyor, bir türlü başaramıyorlardı.” (13)

kıyı: Sözlüğümüzde yer almayan sözün bugün kullanıldığı biçimi ‘bir çırpıda’ olsa gerekir: “Hasmının dediğini ele alır, hakaret eder gibi bir gülümser, bir kıpıda eritiverirdi.” (63)

kırışma: ‘Ölesiye savaşına’ anlamına gelmesi muhtemel: “Ömrünün son günlerine kadar, ... o çetin kırışma günlerini birer birer hatırlar da en büyük acılarını bile unutturdu.” (19)

müraice: Ataç böyle ilginç bir sözü de kullanmış. TDK-*TS* içinde ‘mürai’ var, bu yok: “Unutmuştu ödevini, müraice yollara sapmıştı, yalanlar uydurmuştu.” (145 ve 242)

orun: Burada da Ataç bir dipnotla açıklama yapıyor ve ‘mevki’ karşılığını veriyor. (183)

örtünç: ‘Örtülü, gizili, saklı’ gibi bir anlama gelen bu söz şöyle veriliyor: “Buyrukları belirsiz, örtünç bir tanrı gibiydi o, ama adı anıldı mıydı, Ramiro’nun yüreği daha hızlı çarpar, yüzüne de ulu bir ateş çıkardı.” (104)

övünce: Sözlüğümüze girmiş bir kelimenin örneği yok: “Artık surların... destanlar söyliyeni dilini anlar oldu, insan oğlunun şanını, büyük soyların övüncelerini öğrendi.” (31)

sıkı: TDK-*TS*’de 9. anlam olarak verilene bir örnek cümle: “Eşraf konaklarının sıkısı kesilirdi orada; orada türküler çağırılırdı, gülünürdü. (1) ve “Baş vurulacak çare, denenmedik sıkı kalmamıştı.”(270) ile “Ahali, korkunun sıkısı altında, gece gündüz övüp duruyordu kırılı.” (273)

süzgü: TDK-*TS*’de 1. anlam için bir örnek: “O zaman bir büyücü süzgüsünden gözüne bir damla akmış gibi, suların üzerinde gecenin kokusunu duyardı.” (41)

tanrıl: “Yas giysileri altında, bütün varlığı tanrıl umudun ışığına yöneldi.” (25) ve “Beatriz’le birlikte baş başa dolaşacak, içinde yıldızların titrestiği tanrıl hava ile yaşayacak.” (54) ile “Böyle şeyler anlatıldıkça, en sert yüzler bile tanrıl bir solukla serinlemiş gibi, bir yumuşaklık, bir uçukluk geliyordu.” (204/205)

tirkeş: Bu söz Farsçadan alınmış olsa gerek: "Bu savaş adamları... armasında, haklı olarak dünyanın tirkeşi, boyunduruğu diye gösterilirdi." (189). Eş anlamlısı 'boyunduruk' olsa gerek.

tutak: 'Rehine' anlamına gelen bu sözün örnek cümlesi şöyle: "Avıllı altmış tutağın hikâyesini at ağasından dinledi." (31)

uruba: Halk ağzında giysi olarak bilinen söz TDK-TS'de ruba olarak geçer: "Annesi, sırtında abadan biçilmiş uruba, bir hayalet gibi dolaşırdı oralarda." (1)

uyurgezen: Yaygın biçimi 'uyurgezer' olan bu sözü Ataç şu şekilde verir: "Ne aradığımı bilmeden ellerini eşyaya bir uyurgezen hareketleriyle değdiriyordu." (23)

yabanlık: Sözlüğümüzde madde başı olarak var, ancak burada anlamı daha farklı: "Yapının kalan kısmı büsbütün çirkin, büsbütün zevksizdi, âdeta bir yabanlık vardı." (14) Ataç ayrıca bir de 'yabanî' sözünü kullandığına göre (15) buna farklı bir anlam vermiş.

yağılık: TDK-TS'de 'esk.' kısaltmasıyla verilen bu sözü kullanımdan düşmüş olarak niçin kabul edelim? İki tarikat arasında öteden beri bir geçimsizlik, bir yağılık olduğunu herkes bilirdi." (202)

yılgı: Sözlüğümüzde sadece 'ruhb.' kısaltmasıyla verilen bu sözü günlük yazı diline kazandırabiliriz: "Bütün ülkeyi açlık, ahlaksızlık, rüşvet, yılgı kaplamış." (186) ve "Sanki sessiz bir yılgı her şeyin, kiremidin, kapalı pencerenin, avludaki ağaçların rengini uçurmuştu." (192). Anlamı yılgınlık veren, çok büyük korku olabilir.

yılınç: Bu sözü birkaç yerde kullanan Ataç'tan aldığım örnekler şunlar: "O ayetlerde öç alıcı, aman bilmez, yılınç adaletin yıldırımlarını kendi de saçardı." (67) ve "Ünlü elebaşı İbni-Cahvar'a işitilmemiş, yılınç işkencelerle, Nevada dağlarında mağaraya gizlenmiş silahların yerlerini o söyledi." (19). Anlamının 'yılgınlık veren, bezdiren, işkence yapan' gibi olması muhtemeldir, sanırım.

Nurullah Ataç bütün çeviri eserlerinde de genel öz Türkçe anlayışından uzaklaşmamış, gerektiği yerde dipnotlarla eski anlamları göstermiş ve bu yenilerinin kullanılmalarını istemiştir. Diğer eserlerinin de dikkatli bir gözle ve bilgisayarla değil, bizzat okunarak tarandığında daha birçok yeni sözün sözlüklerimizde yer alacağına inanıyorum.

Not: Örnek cümlelerde kitaptaki yazım aynen korunmuştur ve TDK-Yazım Kılavuzu'na göre düzeltilmemiştir.

1) bk. *Dünya Edebiyatından Tercüme*-Latin Amerika Klasikleri: 1, Fransızca tercümesinden N. Ataç'ın çevirdiği belirtilmiştir. *Don Ramiro/La Gloria i don Ramiro*, Ankara 1954, Maarif Basımevi, 442 s.